

О. КУХАРЄВ

*доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

УДК 347.66

Сутність спадкової трансмісії у спадковому праві України

У статті досліджується сутність спадкової трансмісії у спадковому праві України. Визначаються особливості механізму переходу права на прийняття спадщини. Розглянуто питання про можливість розширення об'єкта спадкової трансмісії.

Ключові слова: спадкування, спадкоємець, спадкодавець, спадкова трансмісія, трансмітент, трансмісар.

Відповідно до ст. 1276 Цивільного кодексу України (далі – ЦК), якщо спадкоємець за заповітом або за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки спадщини, крім права на прийняття обов'язкової частки у спадщині, переходить до його спадкоємців (спадкова трансмісія). Таким чином, спадкова трансмісія – це перехід права на прийняття спадщини від померлого спадкоємця за заповітом або за законом, який не встиг реалізувати це право внаслідок своєї смерті, до його спадкоємців, тобто перехід права, а не

виникнення права на спадкування після смерті першого спадкодавця. На думку І. В. Жилінкової, правила спадкової трансмісії базуються на юридичній фікції, адже закон виходить із того, що оскільки спадкоємець мав право прийняти спадщину, але не встиг цього зробити внаслідок смерті, то він нібито спадщину прийняв. Тому належна йому частка переходить до спадкоємців [1, с. IV-18].

Спадкоємець, який помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, називається трансмітентом, а його спадкоємці, до яких перейшло право

спадкування, що належало б йому, іменуються трансміссарами. Звертає на себе увагу, що у ст. 1276 ЦК закріплено застереження про те, що трансмітентом може бути спадкоємець як за заповітом, так і за законом. У той же час, стосовно трансміссара такого застереження не робиться, а міститься узагальнююче положення про перехід права на прийняття спадщини до спадкоємців трансмітента.

Метою цієї статті є з'ясування сутності спадкової трансмісії та визначення особливостей цього механізму переходу права на прийняття спадщини.

Зауважимо, що питання правової природи спадкової трансмісії є предметом тривалої дискусії в науці цивільного права. У такому аспекті можна виділити кілька позицій, прихильники яких по-різному пояснюють сутність цього явища.

Так, одні дослідники кваліфікують *спадкову трансмісію як різновид спадкування за законом*. Зокрема, М. Ю. Рассказова аргументує це тим, що порядок спадкування за спадковою трансмісією не може бути змінений волею трансмітента. До спадкоємців трансмітента за заповітом право на прийняття спадщини переходить не тому, що воно їм заповідане, а тому, що закон включив їх до кола спадкоємців – трансмісарів [2, с. 100].

Як різновид спадкування за законом розглядають спадкову трансмісію Е. А. Кузнєцова [3, с. 21], І. В. Жилінкова [1, с. IV-18], А. В. Гончарова [4, с. 183], О. В. Колеснікова [5, с. 37].

Інші вчені відстоюють позицію щодо *самостійної підстави спадкування у разі застосування механізму транс-*

місії (О. А. Кириллова [6, с. 18], Я. Яро-вий [7, с. 90]). Її прихильники стверджують, що зміст правовідносин при спадковій трансмісії істотно відрізняється від змісту правовідносин при спадкуванні за заповітом або за законом. Об'єкт спадкового правонаступництва при спадковій трансмісії складається з першої та другої спадщини, які належать різним особам та кожне має своє коло правонаступників. Об'єктом правонаступництва при спадкуванні за заповітом або за законом є спадщина, яка переходить до спадкоємців як єдине ціле в силу універсального спадкового наступництва.

У цьому аспекті варто відзначити, що останнім часом в юридичній літературі зберігається тенденція до розширення підстав (видів) спадкування, визначених цивільним законодавством. У статті 1217 ЦК традиційно закріплені два види спадкування – за заповітом та за законом. В основу такого поділу покладена наявність або відсутність волевиявлення особи на випадок своєї смерті (заповіту). Для прикладу, у ЦК УРСР 1963 р. виділялися не види спадкування, а саме підстави. Поняття «види спадкування» та «підстави спадкування» науковцями, зазвичай, ототожнюються, хоча не всі вчені погоджуються з ототожненням понять «підстава спадкування» та «вид спадкування». Зокрема, М. В. Бондарєва під видами спадкування розуміє варіанти правової регламентації відносин спадкування, в основі яких наявність (відсутність, правомірність, зміст) акту волевиявлення спадкодавця, спрямованого на розпорядження власним майном на випадок смерті – заповіту. У свою чергу,

підстава спадкування розглядається автором як сукупність юридичних фактів, що існують до виникнення спадкового правовідношення, виступають як передумови такого правовідношення, трансформуються в його елементи після виникнення спадкового правовідношення [8, с. 74, 75].

Стосовно розширення видів спадкування, встановлених у ЦК, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса вказують на необхідність виділяти не лише види, а й підвиди спадкування, які можуть у деяких випадках набувати самостійного значення для врегулювання спадкових правовідносин або превалювати над основними видами спадкування. Пропонується розглядати одночасно чотири види спадкування як основні: спадкування за заповітом; спадкування за правом на обов'язкову частку; спадкування за законом; спадкування речей звичайної домашньої обстановки та вжитку. Додатково виділяється «змішане спадкування» у випадках неохоплення заповітом всієї спадщини [9, с. 200, 201].

Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova розрізняють чотири види спадкування: за заповітом; за законом; за рішенням суду; за договором. В останньому випадку йдеться про спадковий договір, згідно з яким одна сторона (набувач) зобов'язується виконати розпорядження іншої сторони (відчужувача) і у випадку його смерті набуває право власності на майно відчужувача [10, с. 340].

Нарешті, О. Р. Гарез у своєму дисертаційному дослідженні виділяє таку підставу спадкування, як «підпризначення спадкоємця» [11, с. 7].

Додамо до цього, що певний суперечливий підхід стосовно підстав спадкування закладений у російському законодавстві. У статті 1111 ЦК РФ, яка має назву «Підстави спадкування», міститься загальне положення про те, що спадкування здійснюється за заповітом та за законом. Утім вже в статтях 1152, 1156 ЦК РФ як підстави спадкування визначені поряд із спадкуванням за заповітом та за законом, ще й спадкування в порядку спадкової трансмісії та в результаті відкриття спадщини. Примітно, що в наведених нормах міститься застереження про відкритий перелік підстав спадкування.

І, нарешті, третя група дослідників (О. О. Ягельницький [12, с. 19], М. С. Абраменков [13, с. 338]) розглядають *спадкову трансмісію в аспекті випадку сингулярного наступництва при спадкуванні*. Зокрема В. А. Белов визначає спадкову трансмісію підставою сингулярного транзитивного правонаступництва. Сингулярним (частковим) транзитивним правонаступництвом є наступництво в окремих правах та обов'язках, що вільно виділені із загальної маси цивільних правовідносин за участю конкретної особи, суб'єктивних прав та обов'язків. Сингулярний характер правонаступництва означає свободу правопередника у визначенні предмета майбутнього правонаступництва, відсутність його зв'язку в цьому питанні будь-якими обставинами [14, с. 483].

Окремо має бути визначена позиція І. В. Венедіктової, яка досліджує спадкову трансмісію в аспекті реалізації і захисту охоронюваних законом інте-

ресів слабкої сторони у спадкових правовідносинах. Автор вказує, що спадкова трансмісія є *одним із інститутів захисту майбутніх спадкоємців* [15, с. 158].

Застосування механізму спадкової трансмісії характеризується певною особливістю та можливе за наявності послідовної сукупності таких умов:

1. Смерть спадкодавця.

2. Закликання до спадкування спадкоємця-трансмiтента. Вид спадкування в цьому разі правового значення не має.

3. Смерть спадкоємця-трансмiтента після смерті спадкодавця, але до спливу строку на прийняття спадщини. Тобто смерть трансмітента має настати протягом шести місяців з дня, наступного після смерті спадкодавця.

4. Право на прийняття спадщини або відмова від її прийняття після смерті спадкодавця не було здійснене трансмітентом.

5. Трансмiтент має спадкоємця (трансмiссара), який закликається до спадкування після смерті трансмітента.

6. Трансмiсар в установлений законом строк здійснив своє право на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця.

Причому якщо трансмітент не прийняв спадщину і помер після спливу строку, встановленого для її прийняття, спадкова трансмісія не застосовується. У такому випадку вважається, що спадкоємець відмовився від прийняття спадщини шляхом юридичної бездіяльності.

Крім того, не відбувається перехід права на прийняття спадщини, якщо спадкоємець до своєї смерті встиг прийняти спадщину або відмовитися від її

прийняття. Відмова від вказаного права з боку спадкоємця є наслідком його припинення, а отже, неможливістю переходу до інших осіб. Прийняття ж спадщини означає, що відповідне право вже реалізоване, у зв'язку з чим перейти в порядку спадкової трансмісії не може. Додамо до цього, що закон визначає два способи прийняття спадщини: подання нотаріусу відповідної заяви (ст. 1269 ЦК) та постійне проживання разом зі спадкодавцем на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1268 ЦК). Практично це означає, що у разі спільного проживання на час відкриття спадщини спадкодавця та спадкоємця останній вважатиметься таким, що прийняв спадщину автоматично, у зв'язку з чим після його смерті положення ст. 1276 ЦК не застосовуються.

Сукупність зазначених вище умов за загальним правилом є підставою для застосування механізму спадкової трансмісії. Проте з цього можна виділити й певні винятки.

По-перше, наявність розпорядження про підпризначення спадкоємця в заповіті спадкодавця. У такому разі до спадкування закликається підпризначений спадкоємець, а не трансмітент. Спадкова трансмісія може застосовуватися лише тоді, коли спадкодавець підпризначив спадкоємця на інший випадок, ніж смерть основного спадкоємця (наприклад, на випадок його відмови від прийняття спадщини або усунення від права на спадкування). Утім у доктрині цивільного права існує і протилежне судження. Зокрема, В. К. Дроніков свого часу стверджував, що застосування трансмісії виключає реалізацію прав

підпризначеного спадкоємця. Учений наголошував на відсутності умов, за яких підпризначений спадкоємець міг би претендувати на отримання спадщини, адже він є спадкоємцем під відкладальною умовою [16, с. 133, 134].

Крім того, право на прийняття спадщини не може перейти в порядку спадкової трансмісії до особи, яка позбавлена права спадкування змістом заповіту.

По-друге, одночасна (протягом однієї доби) смерть спадкодавця та спадкоємця. У цьому випадку діє правило про спадкування коммортентів: якщо протягом однієї доби померли особи, які могли спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб (ч. 3 ст. 1220 ЦК). Це, у свою чергу, унеможливорює перехід права на прийняття спадщини, що відкрилася внаслідок смерті спадкодавця, до його спадкоємця, який помер одночасно з ним.

По-третє, право на прийняття обов'язкової частки у спадщині не може перейти до трансміссара в силу прямого припису ст. 1276 ЦК, що пов'язане з виключно особистим характером такого права. Перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, регламентується законом і має закритий (вичерпний) характер.

Об'єктом спадкової трансмісії є суб'єктивне цивільне право на прийняття спадщини, що не було реалізоване спадкоємцем у зв'язку з його смертю. Важко при цьому погодитися з тими дослідниками, які визначають об'єктом трансмісії спадщину [17, с. 106]. До трансміссара переходить лише можливість прийняти спадщину або відмови-

тися від її прийняття, якою особа може скористатися, а не безпосередньо спадкове майно. Перехід же спадкового майна є наслідком реалізації права на прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця. Отже, уявляється правильним розглядати об'єктом спадкової трансмісії саме суб'єктивне цивільне право. Не належить до об'єкта спадкової трансмісії право на прийняття спадщини, що відкрилася внаслідок смерті трансмітента, адже це є самостійним суб'єктивним правом, відмінним від права на прийняття спадщини після смерті першого спадкодавця. У разі застосування механізму спадкової трансмісії мають місце дві спадщини, що відкрилися: 1) після смерті спадкодавця та 2) після смерті трансмітента.

Трансміссар має право на прийняття спадщини в порядку трансмісії та спадщини, що відкрилася після трансмітента. Це два самостійних права, які можуть бути реалізовані незалежно одне від одного. Крім того, спадкоємці трансмітента можуть прийняти спадщину в порядку спадкової трансмісії і відмовитися від його спадщини або, навпаки, можуть прийняти спадщину після смерті трансмітента і відмовитися від прийняття спадщини, що відкрилася у зв'язку зі смертю першого спадкодавця. Дії трансміссарів у цих двох самостійних правовідносинах незалежні та мають різні правові наслідки.

Наведене має важливий практичний висновок: трансміссар не відповідає майном, яке він успадкував у порядку спадкової трансмісії, за боргами трансмітента.

Таким чином, перехід права на прийняття спадщини відповідно до ст. 1276 ЦК не є компонентом спадщини, що відкрилася після смерті трансмітента. Трансмісар, здійснюючи право на прийняття спадщини, набуває спадкової маси не від трансмітента, який так і не встиг її прийняти, а від першого спадкодавця.

Утім до трансмісара переходить право не лише прийняти спадщину, а й відмовитися від її прийняття, адже спадкоємець завжди має варіантність поведінки – він не зобов'язаний набувати тих прав і обов'язків, що мав за життя спадкодавця та які не припинилися внаслідок його смерті. За таких обставин справедливим уявляється розширити об'єкт спадкової трансмісії шляхом включення до його складу права не лише прийняти спадщину, а й відмовитися від її прийняття. До речі, за законодавством Франції (ст. 781 ЦК Франції), Німеччини (§ 1952 Німецького цивільного уложення) у порядку спадкування переходить, у тому числі й право відмовитися від прийняття спадщини, що належало померлому спадкоємцю.

У разі переходу права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії застосовуються як загальні правила, що регламентують способи, строки прийняття та відмови від спадщини, так і спеціальні норми переходу права на прийняття спадщини до трансмісара. Щодо загальних правил, то йдеться, зокрема, про необхідність вчинення трансмісаром дій, що свідчать про прийняття спадщини (ст. 1269 ЦК), недопущення прийняття спадщини з умовою чи застереженням (ч. 2 ст. 1268 ЦК).

Водночас у ст. 1276 ЦК закріплене і спеціальне положення щодо продовження строку на прийняття спадщини до трьох місяців у досліджуваних правовідносинах.

Однак окремі особливості не свідчать про те, що спадкова трансмісія – окремий вид спадкування, відмінний від спадкування за законом чи за заповітом. Вище вже наголошувалося на тому, що поділ спадкування на види, закріплений у ст. 1217 ЦК, здійснений за критерієм наявності або відсутності заповіту. Інших критеріїв класифікації такий поділ не містить. У цьому випадку має місце штучне збільшення видів спадкування. Причому, збільшуючи види спадкування (за правом на обов'язкову частку, в порядку спадкової трансмісії, за правом на обов'язкову частку тощо), відсутній єдиний критерій їх класифікації. Додамо до цього, що певну специфіку та спеціальне регулювання мають і зміна черговості одержання права на спадкування, підпризначення спадкоємця, що зовсім не свідчить про окремі види спадкування.

Як вказував свого часу В. І. Сербровський, говорячи про спадкування за законом і спадкування за заповітом, слід завжди пам'ятати, що цей поділ має значення тільки в площині закликання даної особи як спадкоємця [18, с. 54].

Уявляється справедливим, що спадкова трансмісія – це особливий порядок здійснення права на спадкування, що може бути реалізований за наявності певних юридичних фактів. Право на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії є самостійним суб'єктивним цивільним правом, яке

реалізується трансмісаром, адже не входить до складу спадщини, що відкрилася внаслідок смерті трансмітента.

Важко віднести спадкову трансмісію до випадку сингулярного наступництва, адже до трансмісара переходить право на прийняття всієї сукупності прав та обов'язків після смерті першого спадкодавця, а не певного, окремо виділеного із спадкової маси права. Тобто в цьому випадку йдеться про особливий випадок універсального спадкового наступництва, де між правопопередником та правонаступником існує ще один учасник такого правовідношення – трансмітент, на відміну від класичного переходу прав та обов'язків від спадкодавця до спадкоємців без участі будь-яких інших суб'єктів. На нашу думку, спадкова трансмісія є не видом правонаступництва при спадкуванні, а *інструментом спадкового правонаступництва*, юридико-технічним прийомом, що забезпечує перехід спадщини від спадкодавця до трансмісара. Дія меха-

нізму трансмісії забезпечує опосередкований перехід права на прийняття спадщини від спадкодавця до трансмісара у межах універсального спадкового наступництва.

Проведене в межах цієї статті дослідження дозволяє зробити такі *висновки*. Спадкова трансмісія за своєю природою є інструментом спадкового правонаступництва, юридико-технічним прийомом, що забезпечує перехід спадщини від спадкодавця до трансмісара. Перехід права на прийняття спадщини в порядку спадкової трансмісії не є окремим видом спадкування або випадком сингулярного наступництва при спадкуванні. Спадкова трансмісія розглядається як особливий порядок здійснення права на спадкування. Пропонується розширити об'єкт спадкової трансмісії шляхом включення до його складу права не лише прийняття спадщини, що відкрилася після смерті першого спадкодавця, а й відмовитися від її прийняття.

Список використаних джерел

1. Жилінкова І. В. Актуальні питання спадкового права України : матеріали до семінару / І. В. Жилінкова. – Х. : Ксилон, 2009. – 400 с.
2. Рассказова М. Ю. Право на принятие наследства / М. Ю. Рассказова // Закон. – 2006. – № 10. – С. 90–104.
3. Кузнецова Э. А. О понятии и сущности наследственной трансмиссии / Э. А. Кузнецова // Бюл. нотар. практики. – 2010. – № 4. – С. 20–24.
4. Гончарова А. В. Деякі проблеми та перспективи розвитку спадкової трансмісії в цивільному законодавстві України / А. В. Гончарова // Часопис Київ. ун-ту права. – 2011. – № 1. – С. 183–186.
5. Колесникова Е. В. Проблемные вопросы, возникающие в нотариальной практике при определении оснований наследования, а также связанные со способами принятия наследства / Е. В. Колесникова // Нотар. вестн. – 2010. – № 3. – С. 34–60.
6. Кириллова Е. А. Правовые основания и виды наследования в гражданском законодательстве России : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е. А. Кириллова. – Курск, 2013. – 22 с.
7. Яровий Я. Відкриття і прийняття спадщини / Я. Яровий // Юрид. журн. – 2005. – № 10. – С. 88–93.
8. Бондарева М. В. Види і підстави спадкування: теорія і нотаріальна практика / М. В. Бондарева // Право і громад. сусп-во. – 2013. – № 3. – С. 74–79.

9. Спадкове право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] / [С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Клименко та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2007. – 1216 с.
10. Харитонов С. О. Цивільні правовідносини : монографія / С. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.
11. Гарез А. Р. Подназначение наследника (наследственная субституция) в гражданском праве : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. Р. Гарез. – М., 2014. – 23 с.
12. Ягельницкий А. А. Категория правопреемства в российском гражданском праве : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. А. Ягельницкий. – М., 2011. – 23 с.
13. Абраменков М. С. Наследственное право : учеб. для магистров / М. С. Абраменков, П. В. Чугунов ; отв. ред. В. А. Белов. – М. : Юрайт, 2013. – 423 с.
14. Белов В. А. Гражданское право. Общая часть. Т. I. Введение в гражданское право : учебник / В. А. Белов. – М. : Юрайт, 2011. – 521 с.
15. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : монографія / І. В. Венедіктова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 288 с.
16. Дрониов В. К. Наследственное право Украинской ССР / В. К. Дрониов. – Киев : Вища шк., 1974. – 160 с.
17. Кириллова Е. А. Основания наследования в гражданском праве Российской Федерации : монография / Е. А. Кириллова. – М. : Инфра-М, 2012. – 132 с.
18. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / В. И. Серебровский. – Изд. 2-е, испр. – М. : Статут, 2003. – 558 с.

Стаття надійшла до редакції 17.04.2015.

Кухарев А. Сущность наследственной трансмиссии в наследственном праве Украины

В статье исследуется сущность наследственной трансмиссии в наследственном праве Украины. Выделяются особенности механизма перехода права на принятие наследства. Рассмотрен вопрос о возможности расширения объекта наследственной трансмиссии.

Ключевые слова: наследование, наследник, наследодатель, наследственная трансмиссия, трансмитент, трансмиссар.

Kukharyev O. The Essence of Hereditary Transmission in Inheritance Law of Ukraine

This article examines the legal nature of hereditary transmission in inheritance law of Ukraine. The peculiarities of the mechanism of the transition the right to inheritance are defined. Special attention is paid to the subject of hereditary transmission.

Positions expressed in the legal literature regarding the classification of hereditary transmission as: the type of inheritance by law; separate grounds of inheritance, different from inheritance under the will and according to the law; the case of singular succession of inheritance are criticized. It is emphasized, that in case of transfer of the inheritance right by way of hereditary transmission, there is a special case of generic hereditary succession, where there is another party to the relationship – transmitent – between the legal predecessor and the successor. Unlike the classic transfer of rights and obligations of the testator to the heirs without the involvement of any other entities.

It is stressed that in recent years in the legal literature the trend towards expansion of grounds (types) of the inheritance defined by civil law. The types of inheritance include, in particular, inheritance by right of representation, hereditary transmission; the inheritance of the right to a compulsory share of inheritance; hereditary contract.

The paper identifies the following conditions of transfer of ownership on the adoption of heritage to transmissar: 1) the death of the testator; 2) calls for inheritance of the heir-transmitent. In this case the type of the inheritance does not matter; 3) the death of the heir-transmitent after the death of the testator, but before the expiration of the period for acceptance of the inheritance. That is to say the death heir-transmitent must occur within six months from the day following the day of the testator's death; 4) the right of inheritance or its refusal was not exercised by transmitent after the death of the testator; 5) transmitent has a successor (transmissar), which is called to inheritance after the death of transmitent; 6) transmissar has exercised his right to inheritance, which opened after the death of the first testator within the period prescribed by law.

Thus if the transmitent have not accepted the inheritance, and died after the deadline for its acceptance, hereditary transmission is not applied. In this case, it is considered that the heir refused from acceptance of inheritance by legal inaction.

The study, conducted within the scope of the article, carried the inference that hereditary transmission is a tool of hereditary succession, juridical trick that provides the transfer of the inheritance from the testator to transmissar. The transfer of the right of acceptance of inheritance by way of hereditary transmission is neither a separate type of inheritance nor a case of singular succession. Hereditary transmission is considered as specific way of the exercise of the inheritance right.

It is proposed to expand the subject of hereditary transmission by inclusion not only the right to accept the inheritance, which opened after the death of the first testator, but to refuse its acceptance.

Keywords: inheriting, heir, testator, hereditary transmission, transmitent, transmissar.